

ZAMONAVIY TA'LIMDA IJTIMOIIY MUHIT VA INKLYUZIV TA'LIM UYG'UNLIGI

M.K. Mamadjanova - Andijon davlat universiteti dotsenti

*M.O. Obidova - Andijon davlat universiteti
matematika va mexanika fakulteti 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'limning bir bo'g'ini sifatida rivojlanayotganligi hamda alohida ta'limga ehtiyoji bor o'quvchilar bilan ishlash usullari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, inklyuziv ta'lim, an'anaviy ta'lim, shaxs, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, nogironlik.

XXI asrda ta'limga bo'lgan yondashuv tubdan o'zgardi. An'anaviy ta'lim modelida ko'proq standartga asoslangan, yagona uslubdagi o'qitish usullari qo'llanilgan bo'lsa, hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonida har bir bola individual yondashuvga muhtoj ekani tan olinmoqda. Shu sababli ham bugungi kunda inklyuziv ta'lim dunyoning ko'plab rivojlangan davlatlarida davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylangan. YUNESKO tomonidan qabul qilingan ko'plab hujjatlar, BMTning maxsus ehtiyojli bolalarga doir konventsiyalari, xalqaro darajadagi farmonlar bunga yorqin misoldir. O'zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta'lim sohasida muhim islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, 2020-yilda Prezident qarori bilan "Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlandi. Ushbu hujjat asosida ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida inklyuziv yondashuvlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bunda pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus metodik materiallar yaratish, moslashtirilgan darsliklar tayyorlash, ta'lim muassasalarining infratuzilmasini moslashtirish kabi ko'plab ishlar olib borilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, inklyuziv ta'lim faqatgina bolani maktabga olib kelish bilan cheklanmaydi. Bu — butun ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqishni, o'qituvchi yondashuvini o'zgartirishni, sinfdagi muhitni o'zgartirishni, ota-onalarning va jamiyatning bu boradagi qarashlarini o'zgartirishni ham o'z ichiga oladi. Shu bois inklyuziv ta'limni rivojlantirishda bir qator muhim masalalar mavjud: kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini kuchaytirish, o'quvchilarni baholash tizimini moslashtirish va boshqalar. Shu o'rinda shuni ham alohida ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim — bu faqatgina ta'lim tizimidagi islohot emas, balki jamiyatda ong o'zgarishini talab qiluvchi yirik ijtimoiy jarayondir. Maxsus ehtiyojli bolalarga ta'lim berish masalasi shunchaki ularni maktabga qabul qilish bilan hal bo'lib qolmaydi. Bu jarayonda o'qituvchi, ota-ona, ijtimoiy xodim, psixolog va

butun jamiyatning birgalikdagi harakati muhim ahamiyatga ega. Chunki inklyuziv yondashuv — bu har bir bolaga insoniylik bilan qarash, uni jamiyatning ajralmas qismi sifatida ko‘ra bilishdir.

Aynan shu sababli bugungi kunda o‘qituvchidan nafaqat o‘z fanini puxta bilish, balki pedagogik psixologiyaga oid chuqur bilimga ega bo‘lish, individual yondasha olish, bag‘rikeng va sabrli bo‘lish kabilar talab qilinmoqda. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda o‘qituvchi o‘zining didaktik yondashuvini, dars berish uslublarini moslashtira olishi, har bir o‘quvchi uchun alohida o‘quv strategiyasini tanlay olishi zarur. Bu esa o‘z navbatida yangi metodikalar, moslashtirilgan o‘quv materiallari, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Bunday tizimda o‘quvchilarning individual xususiyatlari, jismoniy yoki aqliy cheklovlari, psixologik ehtiyojlari yetarli darajada hisobga olinmaydi. Natijada, imkoniyati cheklangan yoki turli sabablarga ko‘ra darslikni o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilar ta’lim tizimidan chetda qolib ketadi. An’anaviy ta’limda dars materiallari standartlashtirilgan bo‘lib, o‘qituvchidan ko‘proq nazoratchi va bilim beruvchi sifatida foydalaniladi, o‘quvchining fikrlashi, mustaqil izlanishi esa kam rag‘batlantiriladi. Aksincha, inklyuziv ta’limda o‘quvchi ta’lim jarayonining markazida turadi. Bu modelda har bir bolaning individual rivojlanish sur’ati, qobiliyatlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. Inklyuziv yondashuv “hamma bolalar bir xil bo‘lishi kerak” degan printsiptan voz kechib, “har bir bola o‘ziga xos” degan g‘oyani ilgari suradi. Inklyuziv tizimda o‘quvchilarga bilim berishdan oldin ularni tushunish, ularning imkoniyatlariga mos o‘quv strategiyasini tanlash muhim hisoblanadi. Misol uchun, ko‘rishida muammo bo‘lgan o‘quvchi uchun darsliklar yirik shriftlarda bosilishi yoki braille yozuvida berilishi lozim. Eshitishda qiynaladigan o‘quvchilar uchun esa vizual materiallar va imo-ishora tarjimonlari kerak bo‘ladi. Harakatlanishda cheklangan bolalar uchun maktab infratuzilmasi maxsus moslamalar bilan jihozlanadi. Bunday yondashuvda o‘qituvchining vazifasi faqat bilim berish emas, balki har bir o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash, ularga mos pedagogik vositalarni topish va moslashtirishdan iborat bo‘ladi. An’anaviy ta’lim baholashda ko‘proq yakuniy natijalarga tayanadi: test ballari, yozma ishlar va reytinglar asosida o‘quvchi faoliyati baholanadi. Inklyuziv ta’limda esa baholash ham individual yondashuvga asoslanadi: bolaning ilgari erishgan natijalari, hozirgi o‘sishi, qiyinchiliklarga qarshi qanday harakat qilgani hisobga olinadi. Bu, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun adolatli va motivatsion baholash usulidir.

Zamonaviy ta’lim kontsepsiyalari, xususan, UNESCO, UNICEF, OECD kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan model va strategiyalarda inklyuziv ta’lim alohida e’tiborga loyiq deb e’tirof etilgan. Jumladan, 2030-yilga qadar mo‘ljallangan BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (SDGS) “Hech kim ortda qolmasin” degan shior ostida ta’limda inklyuzivlik asosiy yo‘nalish sifatida

belgilangan. Bu esa har bir davlatdan, xususan, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlardan ham ta'lim tizimini barcha ijtimoiy qatlamlarga ochiq va qulay qilishni talab etadi. Zamonaviy ta'limda inklyuzivlik faqat nogironligi bor bolalarni qamrab olish bilangina cheklanmaydi. U kengroq ma'noga ega bo'lib, turli madaniyat, til, ijtimoiy maqom, millat, jins, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit kabi farqlarni hisobga olgan holda barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan. Bu jihat ayniqsa ko'p madaniyatli va ijtimoiy jihatdan murakkab jamiyatlarda nihoyatda muhim sanaladi.

Maxsus ehtiyojli bola oilasi ko'pincha og'ir psixologik bosim ostida bo'ladi. Ba'zida ota-onalar o'z farzandining imkoniyatlarini tan olmaydi, ba'zida esa uni jamiyatdan yashirishga harakat qiladi. Shuning uchun: O'qituvchi ota-onalar bilan doimiy muloqotda bo'lishi lozim; Darslardan keyin konsultatsiyalar, oilaviy maslahatlar tashkil etilishi kerak; Har bir bolaning ijobiy jihatlari haqida orqali aloqa berilishi zarur; Ota-onalarga bolani qanday rivojlantirish va qanday muloqot qilish haqida tavsiyalar beriladi. Shuningdek, ota-onalar uchun psixologik yordam guruhlari, treninglar, seminarlar tashkil etilishi tavsiya etiladi. Bu orqali ular o'z farzandining ta'lim olishini to'liqroq qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lishadi. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun ijtimoiy moslashuv va emotsional barqarorlik alohida e'tiborga loyiq. Ular ko'pincha tengdoshlari bilan muloqotda cheklangan bo'lib, bu ularning o'zini anglash, his-tuyg'ularni boshqarish va jamoada harakat qilish salohiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu muammoni kamaytirish uchun: Hamkorlikka asoslangan topshiriqlar, guruh ishlari tashkil etiladi; Dramatik o'yinlar, rolda chiqishlar orqali hissiy ifoda ko'nikmalari rivojlantiriladi; Bolalar orasida do'stona muhit shakllantiriladi; Maktabda maxsus psixolog maslahati yo'lga qo'yiladi; Har bir bolaga ijtimoiy rollar orqali faollik beriladi (masalan: sinf sardori yordamchisi, rasm devori uchun mas'ul, kichik yordamchi rollar). Shuningdek, sinfdagi boshqa o'quvchilarni ham maxsus ehtiyojli bolalar bilan muloqot qilishga ijtimoiy jihatdan tayyorlash muhim. Buning uchun maxsus treninglar, rolli o'yinlar, empatiyani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tashkil etiladi. Bunday faoliyatlar nafaqat o'qituvchilarga, balki sinfdagi boshqa o'quvchilarga ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Chunki ular maxsus ehtiyojli tengdoshlarini tushunish, ularga yordam berish, birgalikda ishlash ko'nikmalarini hosil qiladi. Ayniqsa, empatiya – bu inklyuziv muhitning asosiy tayanchi bo'lib, uni shakllantirish uchun o'quvchilarga individual va guruhviy mashg'ulotlar o'tkazilishi tavsiya etiladi. Bunda rolli o'yinlar orqali bolalar o'zlarini boshqa odam o'rniga qo'yib ko'rishga o'rganadilar. Bu esa ularda mehr-shafqat, sabr, tushunish kabi ijobiy xislatlarni shakllantiradi. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagoglar nafaqat ularning jismoniy holatiga, balki ruhiy dunyosiga ham e'tibor qaratishlari zarur. Chunki nogironligi bor bolalar o'ziga ishonchni yo'qotgan, jamiyatda keraksiz deb his qiladigan holatlar ko'p uchraydi. O'qituvchi esa ularga ishonch baxsh etadigan, ularni

rag‘batlantiradigan va imkoniyatlarini ochib beradigan eng yaqin inson bo‘lishi lozim. Bu holatda pedagogik yondashuv faqatgina bilim berishga emas, balki bolaning shaxsiy taraqqiyotiga qaratilgan bo‘lishi kerak. Masalan, og‘zaki gapirishda qiynaladigan o‘quvchi o‘z fikrini rasm yoki imo-ishoralar orqali bildirsa, o‘qituvchi bu yondashuvni qo‘llab-quvvatlashi, uni boshqa o‘quvchilar oldida kamsitmasdan rag‘batlantirishi muhim. Bu bola o‘zini qadrlangan his qiladi, bu esa uning psixologik holatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Shuningdek, pedagoglar bolalarning turli ehtiyojlariga mos yondashuvlar ishlab chiqishlari zarur. Ayniqsa, har qanday muvaffaqiyatni ko‘tarinki ruhda qabul qilish, kichik yutuqlarni ham e‘tibordan chetda qoldirmaslik muhim. Sinfda maxsus ehtiyojli bola bor bo‘lsa, boshqa o‘quvchilarni ham bu holatga tayyorlash zarur. Ularni bu bola ham ular kabi o‘qishni, o‘ynashni, do‘st orttirishni istashini tushuntirish kerak. Shu orqali jamiyatda mavjud bo‘lgan ayrim stereotiplarga barham berish mumkin. Agar bu ishlar boshlang‘ich sinfdan yo‘lga qo‘yilsa, kelajakda jamiyatda bag‘rikenglik, mehr-shafqat, hurmat kabi ijobiy fazilatlar ko‘proq shakllanadi. Bularning barchasi o‘qituvchidan katta sabr, bilim, o‘z ustida ishlash, psixologik tayyorgarlik va eng asosiysi – bolalarni sevishni talab qiladi. Zero, har bir bola – u qanday holatda bo‘lmasin – mehr va e‘tiborga loyiqdir. Unga imkoniyat berilsa, u o‘z salohiyatini ko‘rsatadi, o‘zini jamiyatga kerakli his qiladi.

Xulosa qilib aytganda, alohida ta‘lim ehtiyoji bor insonlar turlicha bo‘lishini bilgan holda(aqli zaif, nogiron, ko‘zi ojiz va hokazo) bugungi kunda ta‘lim berishda e‘tibor ko‘proq ularni nafaqat ta‘lim olishiga balki hayotga bo‘lgan muhabbatini oshirishga, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yordam berish va kerak bo‘lsa katta hayotga qadam bosishigacha bo‘lgan jaryonlarda ham yordam berishni davlatimiz o‘z zimmasiga olganidan qalbimiz iftixorga to‘ladi. Inklyuziv ta‘lim mohiyatiga tushungan holda har bir pedagog ham ota, ham ona, ham ustoz sifatida alohida o‘quvchilarga munosabatda bo‘lishlari lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860 sonli qarori.
2. UNESCO (2017). A guide for ensuring inclusion and equity in education. Paris: UNESCO.
3. Rasulov A. (2022). Zamonaviy ta‘limda inklyuziv yondashuvlar: O‘zbekiston tajribasi. Toshkent: “Innovatsiya” nashriyoti.
4. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. (2011). Inclusive education: Supporting diversity in the classroom. Sydney.